Визначний дослідник іхтіофауни України Анатолій Щербуха (1935–2020)

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (м. Київ, Україна)

An outstanding researcher of the fish fauna of Ukraine Anatoliy Shcherbukha (1935–2020). — **I. Zagorodniuk.** — A brief overview of the biography and scientific achievements of Anatoliy Shcherbukha — a prominent Ukrainian zoologist, museologist, collector, fish expert, developer of the Ukrainian fish nomenclature, and promoter of science. Biographical information reconstructed from a personal file found in the archives of the National Museum of Natural History NAS of Ukraine (NMNH), as well as some scientific works of the researcher are presented. An overview of his works, both articles and monographs, including reference books, scientific monographs, popular science publications, catalogues, textbooks, and identification keys is given. The entire creative path of the researcher was connected with the academic Zoological Museum, which was alternately part of the Institute of Zoology and the Central Museum of Natural History, NAS of Ukraine. The researcher went from a scientist who studied the fish fauna of a small river Psel to a prominent expert of the fish fauna of all types of water bodies of Ukraine, both natural and artificial, fresh and marine waters, aboriginal and alien components of fauna, rare and industrial fish species. The researcher's achievements in the development and approval of the Ukrainian nomenclature of fishes are also significant, including the definition of the central role of genus names, from which the names of both species and families and other taxa are formed. The zoological collection of the NMNH contains more than 2,000 fish specimens of 59 species collected by A. Shcherbukha. The researcher paid much attention to the promotion of scientific knowledge and authored two popular publications on fishes, each of which was republished. The five most cited works of the researcher are the monograph "Percomorpha" in the series "Fauna of Ukraine" (1982), the catalogue of NMNH collections "Lampreys and Fishes" (2003), the popular science book "Fishes of Our Waters" (1987), the scientific article "Fish fauna of Ukraine in retrospective and modern problems of its diversity conservation" (2004), and the reference book "The Ukrainian Nomenclature of Fishes of Ukraine" (2003). The last work of the researcher was "Key to Fishes of Continental Waters and Streams of Ukraine" written in collaboration with colleagues from other institutions (2020).

Key words: museum collections, fish fauna, history of zoology, Ukrainian zoonymics.

Вступ

Щербуха Анатолій Якович (1935–2020) — один із найвідоміших зоологів України, іхтіолог, автор кількох академічних та науково-популярних видань про фауну риб України, старший науковий співробітник Лабораторії іхтіології Національного науково-природничого музею (ННПМ), а згодом й Інституту зоології НАН України (ІЗАН). Влітку 2020 року, коли готувався цей том GEO&BIO, дослідника не стало, і настав час випробувань: чи будуть спогади й оцінки його внеску, чи почнеться поступове забуття. Очевидно, що головними оцінками його внеску будуть згадки його праць, цитування його доробків, використання зібраних ним колекційних матеріалів. Проте, важливо сказати і про нього самого, звернувшись до біографічних та бібліографічних джерел, а також окремих доробків дослідника, які близькі автору цих рядків.

Відомостей про дослідника небагато. Зокрема, у книзі Б. Мазурмовича з історії розвитку зоології в Україні (Мазурмович 1972) згадок про нього немає. Не виявив автор і ювілейних публікацій. Невелика інформація міститься у виданні «Полтавці — відомі зоологи» (Закалюжний 2017: 119–121), проте це видання є недоступним в мережі. Тому все збиралося по крихтам і значною мірою джерелами інформації стали наукові праці дослідника. Використано також дані з особової справи дослідника, яка, на щастя, виявилася доступною і яка зберігається в архіві ННПМ. Все це лягло на невеликі, проте давні й приязні спілкування автора з Анатолієм

Correspondence to: Igor Zagorodniuk; National Museum of Natural History, NAS Ukraine; Bohdan Khmelnytsky St. 15, Kyiv, 01030 Ukraine; e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

Рис. 1. Анатолій Якович Щербуха в період роботи в зоологічному музеї у 1980-х роках: ліворуч — науковець у своєму кабінеті, праворуч — фото з аркуша обліку кадрів від 2.02.1984 р., що нині зберігається в архіві ННПМ (редаговано; цей портрет вміщено автором у Вікіпедії у статті про А. Я. Щербуху).

Fig. 1. Anatoliy Shcherbukha at the time of his work at the Zoological Museum in the 1980s: on the left — the scientist in his office, on the right — photo from the personal record sheet issues on 2.02.1984 and now deposited in the archive of NMNH (edited; the portrait was uploaded to Wikipedia by the author to the article about A. Shcherbukha).

Яковичем, що особливо розвинулися під час наших зустрічей у ролі редакторів в редакції «Вісника зоології» та під час роботи в комісії з зоологічної номенклатури при ІЗАН. Проект цієї статті було викладено автором в українській Вікіпедії 19.10.2019, а приводом до її підготовки стало відновлення (за участі автора та ще кількох колег) репресованого видання про українські назви риб, опублікованого А. Я. Щербухою 2003 року.

Біографічні деталі

Народився на Полтавщині, в селянській сім'ї, у с. Омельник Кременчуцького району, 1 січня 1935 року. Планував стати педагогом, після середньої школи закінчив Гадяцьке педагогічне училище (1951–1955), після чого пішов на навчання до Полтави, де з 1955 р. навчався у Полтавському педінституті ім. В. Г. Короленка, який закінчив 1960 року (навчання протягом 09.1955–08.1960). Почав займатися зоологією ще у студентські роки, як про це свідчить його праця 1959 р. (див. список публікацій). Ця перша наукова праця стосувалася іхтіофауни нижньої течії річки Псел і опублікована у збірнику студентських наукових праць цього інституту.

Понад рік (08.1960–10.1961) вчителював у Гадяцькій середній загальноосвітній трудовій політехнічній школі-інтернаті з виробничим навчанням, а в листопаді 1961 р. поступив до аспірантури при Інституті гідробіології АН УРСР (ІГБ), де навчався до жовтня 1964 року. Після аспірантури протягом 11.1964–05.1969 працював молодшим науковим співробітником того ж Інституту. Надалі стався перехід до Інституту зоології АН УРСР, де з червня 1969 до березня 1974 р. був на посаді молодшого, а надалі — старшого наукового співробітника того ж Інституту.

Перехід Анатолія Яковича з ІГБ до ІЗАН стався у складі всієї іхтіологічної групи ІГБ, що відбулося у зв'язку зі створенням Центрального науково-природничого музею («Національний» з 10.12.1996 р.), і група увійшла до «музейного відділу» ІЗАН, який нині є Відділом зоології ННПМ. Ця іхтіологічна група мала робочу назву «лабораторія іхтіології», проте фактично

Рис. 2. Експедиційні будні на виїздах по малих річках України близько 1990 року: а) А. Щербуха серед учасників експедиції, б) на березі річки, с) перед виїздом, з рюкзаком біля стін Інституту зоології НАН України.

Fig. 2. During expeditions to small rivers of Ukraine around 1990: a) A. Shcherbukha among the participants of the expedition, b) on the river bank, c) before departure, with a backpack near the walls of the Institute of Zoology NAS of Ukraine.

такого структурного підрозділу ніколи не було¹. Група перейшла до музейного відділу разом зі значною частиною колекцій, і ці колекції стали основою сучасних іхтіологічних фондів музею та матеріалом для формування експозиції.

У подальших 1970–2000-х роках працював у «Відділі зоологічного музею» ІЗАН, який з 1.12.1995 у повному складі перейшов з ІЗАН до штату ННПМ. Цей другий перехід для дослідника був формальним: по суті робоче місце і колектив відділу залишилися незмінними. Світлина дослідника періоду 1980-х років представлено на рис. 2. У період роботи в ІЗАН Анатолій Якович публікується у збірнику наукових праць співробітників Зоологічного музею ІЗАН «Збірник праць зоологічного музею», виступаючи автором всіх трьох відтоді виданих випусків — 1971, 1973 та 1976 років.

Значну частину своєї наукової діяльності дослідник присвятив збору й впорядкуванню зоологічних колекцій, зібраних ним під час численних щорічних експедицій (рис. 3). У зоологічних фондах ННПМ збори А. Я. Щербухи представлені понад 2000 зразків 59 видів риб, переважно прісноводних окунеподібних з різних водоем України, РФ, Казахстану та Грузії, а також різних груп риб з морських акваторій України (Balabanova *et al.* 2020). Окрім цього, він звертав увагу й на інших гідробіонтів. Зокрема, він вказаний як колектор двостулкових молюсків в колекції ННПМ, де є його збори 1994 року молюсків з річки Псел (Погребняк *et al.* 2008).

Останні роки життя було важко ходити, і дослідник майже не їздив до академії, а працював вдома або на дачі під Києвом, у с. Михайлівка-Рубежівка. На дачі він проводив більшу частину свого часу після виходу на пенсію, і тут, врешті, була написана у співпраці з колегами його остання книга — «Визначник риб континентальних водоем і водотоків України» (Шевченко *et al.* 2020). Пішов з життя 1 липня 2020 року, похований у с. Михайлівка-Рубежівка.

¹ Історія цієї «лабораторії» розпочалася 1969 року одночасно з перейменуванням музейного відділу ІЗАН у «Зоологічний музей» ІЗАН та переходу до цього відділу групи іхтіологів ІГБ, що сталося у червні 1969 р. на підставі Постанови Президії АН від 21.04.1969. Перша відома автору згадка Лабораторії іхтіології — 1973 р.

Наукові статті Анатолія Яковича Щербухи

Основним і головним типом наукових доробків дослідника є його статті у фахових виданнях, а вже у другу чергу — монографічні праці, хоча в нашій країні завжди було три варіанти науки — студентсько-аспірантська з відповідними збірниками праць молодих науковців, фахова «середнього рівня» з публікаціями у наукових журналах та «зріла» наука з монографічними виданнями, як в серіях, так і поза ними. Остеронь були підручними, каталоги і довідники. Анатолій Якович «пройшов», тобто здолав всі ці «вершини» і пройшов всі ці «хребти». І закономірно першою його працею стала публікація у збірнику наукових робіт студентів, опублікована 1959 року:

Щербуха, А. Я. 1959. Матеріали до іхтіофауни Дніпровського басейну. Короткий огляд іхтіофауни нижньої течії річки Псьол. *Збірник наукових робіт студентів Інституту*. Полтавський Державний педагогічний інститут ім. В. Г. Короленка. Полтава, Випуск 1: 16–33.

У подальшому Анатолій Якович послідовно досліджував тільки риб, і переважно з точки зору вивчення мінливості й таксономії проблемних видів і родів, а також складу і напрямків змін іхтіофауни України (напр. Жукинський *et al.* 1995; Щербуха *et al.* 1995; Щербуха 2004). Прикладами таких праць, які відображають спектр наукових інтересів і наукових доробків вченого, є такі:

Щербуха, А. Я. 1971. Морфометрична характеристика чорноморського ската морського kota — *Dasyatis pastinaca* (L.) (Pisces, Dasyatidae). *Збірник праць зоологічного музею*, **34**: 65–68.

Щербуха А. Я. 1973. До морфо-біологічної характеристики луфара *Pomatomus saltatrix* (L.) Чорного моря. *Збірник праць зоологічного музею*, **35**: 55–60.

Щербуха, А. Я. 1976. О таксономической структуре рода *Chalcalburnus* Berg (Pisces, Cyprinidae) южных морей СССР. *Збірник праць зоологічного музею*, **36**: 68–77.

Полтавчук, М. А., А. Я. Щербуха. 1988. Ихтиофауна притоков Десны в рыбохозяйственном кадастре СССР. *Вестник зоологии*, № 2: 24–30.

Щербуха, А. Я. 1992. Очерк таксономической структуры рода *Perca* (Osteichthyes, Percidae). *Вестник зоологии*, № 3: 22–26.

Щербуха, А. Я., 1993. О родстве ископаемых и современных таксонов рода *Perca* (Osteichthyes, Percidae). *Вестник зоологии*, № 4: 39–40.

Жукинський, В. Н., Л. И. Вятчина, А. Я. Щербуха. 1995. Формализованная характеристика ихтиофауны Украины для оценки ее состава и состояния популяции. *Гидробиологический журнал*, **31** (4): 17–41.

Щербуха, А. Я., П. Г. Шевченко, Н. В. Коваль, И. Е. Дячук, В. Н. Колесников. 1995. Многолетние изменения и проблемы сохранения видового разнообразия рыб бассейна Днепра на примере Каховского водохранилища. *Вестник зоологии*, № 1: 22–32.

Щербуха, А. Я. 1999. Природні ареали аборигенних видів риб в Україні. *Розбудова екомережі України*. Програма розвитку ООН: проект «Екомережі», Київ, 76–79.

Щербуха, А. Я. 2004. Ихтиофауна України у ретроспективі та сучасні проблеми збереження її різноманітності. *Вестник зоологии*, **38** (3): 3–18.

Наукові і популярні видання: монографії, довідники

Свою «монографічну серію» дослідник почав з популярних видань, орієнтованих на рибалок та інших користувачів внутрішніх водойм. Перша з них — «Аматорська рибалка» — вийшла 1977 року з перевиданням за 8 років (Куркін & Щербуха 1977, 1985). Друга книга — «Риби наших водойм» — 1981 року з перевиданням 1987 року, при тому вже українською, завдяки співпраці з видавництвом «Радянська школа» (Щербуха 1981, 1987). Ці книги стали чи не найвідомішими на сьогодні популярними зоологічними виданнями в Україні, і їхня цінність полягала в тому, що їх підготував не аматор, а знаний фахівець, автор десятків наукових праць і зоолог з величезним польовим досвідом. А наукові доробки були помітними.

Першою його монографічною працею став випуск «Окунеподобні» в серії видань «Фауна України»: монографія побачила світ 1982 року у видавництві «Наукова думка» (Щербуха 1982). Надалі аж до 2003 року був 20-річний період наукових праць статейного жанру, анонсованих

вище, і популярних узагальнень. Проте вже 2003 року вийшло одразу два важливих узагальнення довідкового штибу: «Українська номенклатура іхтіофауни України» (Щербуха 2003), що аналізується далі, та каталог колекцій ННПМ «Крулороти та риби» (Мовчан *et al.* 2003).

Наступною стала велика колективна праця, підготовлена як навчальний посібник колективом авторів за редакцією Й. В. Гриба та В. В. Сондака «Відновна іхтіоекологія. Реабілітація аборигенної іхтіофауни природних водоем України», що видано під егідою Національного університету водного господарства та природокористування та Інституту гідробіології НАН України (Гриб & Сондак 2007). Ця тема оцінки стану, перспектив виживання і проблем охорони аборигенної іхтіофауни не раз піднімалася і у спеціальних публікаціях дослідника (напр. Щербуха 2004).

Яскравим результатом поєднання науково-популярних і наукових доробків дослідника стала прекрасно видана з повнокольоровими ілюстраціями книга «Риби України», підготовлена в серії визначників «Природа України» у Видавництві Раєвського (Щербуха 2013). Ця книга являє собою детальний опис та ілюстрований атлас риб фауни України, що містить 218 видових нарисів з мапами поширення видів в Україні та зображеннями самих риб, об'єднаними у 41 кольорову таблицю (рис. 3). Звісно, таку широку тему, як вся іхтіофауна України, включно з прісноводними й морськими, аборигенними й інтродуцентами, а також таксонами неоднозначного рангу важко «підняти» без огріх, тому й було чутно відгуки про окремі недоліки, проте в цілому це помітне явище як в українській зоології, так і в загальному природознавстві, і цінність цієї книги очевидна.

Рис. 3. Обкладинка, текстова сторінка та одна з кольорових таблиць визначника «Риби України», виданого 2013 р. у Видавництві Раєвського (Щербуха 2013). Зображення наведено з дозволу видавництва.

Fig. 3. Cover, text page and one of the coloured tables from the guide «Fishes of Ukraine» published in 2013 by Rayevsky Publishing House (Shcherbukha 2013). Images are provided with the permission of the publisher.

Останньою важливою працею Анатолія Яковича, яка увінчала повний спектр жанрів наукового доробку зоолога, що досліджує регіональні фауни, став «Визначник риб континентальних водоем і водотоків України». Цей навчальний посібник підготовлено ним у співпраці з колегами-іхтіологами П. Г. Шевченком, Ю. В. Пилипенком та іншими (Шевченко *et al.* 2020). Визначник охоплює фауну водосховищ, озер, річок та каналів і є важливим внеском у підготовку нових фахівців і сприяння роботі вже досвідчених колег, особливо в умовах надвисоких змін складу фауни внаслідок змін гідрорежиму, численних інтродукцій та інвазій, кліматичних змін біоти тощо.

Розробки з наукової номенклатури риб

Ця тема заслуговує на окрему увагу з трьох причин: 1) як музеолог та автор значної кількості оглядів Анатолій Якович усвідомлював потребу у стабілізації наукової термінології й номенклатури, яка на той час почала бурхливий і доволі стихійний розвиток з появою низки нових фахівців і низки новотворів у цій царині, 2) як одвічний палкий патріот своєї спеціальності і наукового вжитку української мови він не міг не скористатися запитом на такі зведення і йому «було що сказати», 3) як людина, що послідовно доводила кожен свою справу до завершення (а в науці це, насамперед, публікація), проте мала низку суперечок з іншими фахівцями, Анатолій Якович не став чекати на чужі розробки і взявся впроваджувати власні.

Як виключно україномовний науковець, а по суті й єдиний такий на той час в академічній іхтіології, він увійшов до Комісії з української наукової термінології, що діяла при Інституті зоології НАН України у 2001–2003 роках, і запропонував такий перелік². Автор також брав участь у тих засіданнях, і в пам'яті залишилися безкінечні суперечки щодо недоцільності подвійних назв, використання однини для родових назв, потреб уніфікації назв родин, відновлення призабутих питомих українських назв *etc. etc. etc.*, що не знаходило компромісних ухвал, то ж цілком очевидно, що те все мало знайти вихід у викладі власної системи назв, що й було зроблено. Анатолій Якович підготував свої доробки у форматі окремої праці (рис. 4), яку було видано 2003 року у «жовтій» серії Каталогів зоологічного музею ННПМ. Каталог видано за редакцією керівника цього музею Є. Писанця; рецензенти видання — П. Г. Шевченко та Л. О. Симоненко.

Рис. 4. Реконструкція титульної сторінки довідника про українські назви риб (Щербуха 2003). Наклад цього видання був знищений опонентами, і його відновлено в електронному вигляді автором. Праворуч — одне з останніх фото дослідника під час роботи в музеї у 2010-х роках.

Fig. 4. Reconstruction of the title page of the guide about the Ukrainian names of fishes (Shcherbukha 2003). The circulation of this edition was liquidated by opponents and it was restored electronically by the author. On the right is one of the last photos of the researcher during his work in the Museum in the 2010s.

У підготовленій Анатолієм Яковичем розробці з національної наукової номенклатури риб послідовно дотримано кілька принципів:

- розрізнення назви роду і виду і формування видових назв за принципом біноменізації, як узвичаєно в науковій номенклатурі, яка подається латиною (або латинізованими варіантами);
- подання родових назв у формі іменників в однині, з максимально можливим дотриманням унімінальності (одним словом) і, відповідно, уникненням асоціативних назв;
- формування родинних назв як унімінальних, на основі родових, що тепер прийнято у номенклатурі більшості зоологічних таксонів (приклад — родина «Ікталурові» (Ictaluridae) з типовим родом ікталур (*Ictalurus*, «каналний сомик»);

² Очевидно, що як автор низки книжок і статей українською мовою він мав усталені для власного вжитку назви, проте найчастіше це були назви видів, а не всієї піраміди таксонів від виду до ряду.

- формування контрольних списків фауни з розміщенням видів, родів і родин у порядку родинності, а не алфавітному (звісно, це була не нова практика, але важлива),
- аргументування використання тих чи інших назв (що по суті до того не робили, пропонуючи, як правило, «голі» списки).

Власне, автор дотримується тих самих засад при впорядкуванні переліків (напр. в одночасно виданій праці стосовно хребетних України: Загороднюк 2003). Повнотекстовий варіант цієї праці викладено на офіційному сайті Національного науково-природничого музею НАН України в розділі «Контрольні списки флори і фауни». Цю працю використано в якості основної при впорядкуванні «Словника української біологічної термінології» (Словник 2012). Звісно, на сьогодні є й конкуруючі класифікації (насамперед, Куцоконь & Квач 2012), яких дотримується і автор цього нарису, проте важливо підкреслити, що самі засади добору основних (родових) назв і формування похідних назв підтримано і розвинуто стосовно риб саме Анатолієм Яковичем Щербухою.

Праці й цитування в Інтернет-мережі

Згідно із сервісом Google Scholar серед доробків автора, які «бачить» Інтернет, є 47 його наукових праць. Загальна кількість цитувань цих праць на момент створення профілю А. Я. Щербухи становила 303, індекс Гірша — 10. П'ятьма найбільш цитованими його працями за цим самим сервісом є такі (в порядку спадання кількості цитацій):

- наукова монографія: «Окунеподобні» в серії «Фауна України» (Щербуха 1982);
- каталог колекцій: «Круглороті та риби» в серії «Каталог колекцій Зоологічного музею ННПМ» (Мовчан *et al.* 2003);
- науково-популярна книга: «Риби наших водойм» (Щербуха 1987);
- наукова стаття: «Іхтіофауна України у ретроспективі та сучасні проблеми збереження її різноманіття» (Щербуха 2004);
- довідник «Українська номенклатура іхтіофауни України» (Щербуха 2003).

Людське

Всі колеги згадують Анатолія Яковича як надзвичайно ретельного редактора. Він був любителем точного слова і ясного висловлювання, палким прихильником чистоти української мови. Був дуже уважним при вчитті будь-якого тексту — і як автор, і як редактор, записи вів надзвичайно акуратно, був каліграфістом, що явно підкреслювало його надзвичайну охайність у всьому і що особливо запам'яталося співробітникам редакції «Вісника зоології»: його правки завжди були не тільки доречними, але й чіткими.

Анатолій Якович був дуже приязним у спілкуванні, з ним завжди було цікаво, і у всіх ситуаціях він зберігав спокій і доброту, усмішку і жарт. Його завжди тягло до місць концентрації думки і слова, тому він був частим гостем як редакцій наукових журналів, зокрема й «Вісника зоології» та «Гідробіологічного журналу», так і наукових бібліотек, багато й плідно він співпрацював із бібліотекою ІЗАН.

Вивчаючи фауну, він вивчав і витоки знань, і, зокрема, зробив чимало для відновлення імені Павла Молокова-Журського (1894–1937), автора одного з перших для України систематичних оглядів риб, присвяченого його рідній Полтавщині (Молоків-Журський 1928). У співпраці з бібліотекарями ІЗАН на початку 2014 р. він розшукав дальніх родичів цього науковця і через них отримав репресовані видання та поширив їх, а так само і деякі важливі факти про самого науковця та створений ним в Кременчуці один із перших природничих музеїв Полтавщини (більше про Молокова-Журського тут: Сергієнко 2014).

Важливо згадати про синів Анатолія Яковича — Павла та Якова — та його дружину Євдокію Петрівну: це міцна і щаслива родина, в якій кожний сприяє успіхам іншого, пишається тими успіхами і досяг сам важливих статусів успішних людей. І упродовж роботи на цим рукописом було відчутно, як сини пишаються своїм батьком.

Серед його захоплень колеги не раз згадували і його пасіку, яку він утримував до останніх днів життя, а також різні смаковинки, виготовлені ним з фруктів та ягід його саду, якими він не раз пригощав своїх колег. Спілкування з ним завжди несло спокій, добро і тепло. І навіть в умовах регулярного й часом безтактовного тиску його опонентів він зберігав виваженість і такт, а за можливості й уникав таких ситуацій і при першій же нагоді переміщався в теплі й світлі соціуми. Тепер він остаточно перемістився у світ спокою, і нам є що згадати — світле й добре — про Анатолія Яковича Щербуху.

Подяки

Дякую В. Раєвському за всебічну підтримку ідеї цього нарису і надані в користування зображення. Щиро дякую Е. Король за можливість ознайомитися з особою справою дослідника в архіві ННПМ. Дякую М. Гаврилюку за скановану копію видання «Українська номенклатура іхтіофауни України» та В. Пархоменку за розпізнання цього тексту. Моя подяка А. Панькову за відомості про внесок А. Щербухи у поповнення іхтіологічних фондів ННПМ. Моя подяка секретарю журналу «Вісник зоології» Г. А. Городиській та співробітниці бібліотеки ІЗАН В. Константиновій за важливі коментарі та цінні спогади про дослідника. Дякую К. Очеретній на значну допомогу у підготовці рукопису до друку. Моя подяка З. Баркасі за корекцію англійських частин рукопису. Дякую синам Анатолія Яковича — Павлу та Якову — за надані у користування світлини з родинного архіву та важливі коментарі щодо змісту рукопису.

Література

- Гриб, Й. В., В. В. Сондак (ред.). 2007. *Відновна іхтіоекологія. (Реабілітація аборигенної іхтіофауни природних водоемів України): навч. посіб.* / Гриб, Й. В.; В. В. Сондак, Н. І. Гончаренко, Т. М. Куньчик, Р. О. Новіцький, А. Я. Щербуха, О. В. Волкошовець, Д. Й. Войтишина. Національний ун-т водного господарства та природокористування, Інститут гідробіології НАН України. Волинські обереги, Рівне, 2007. 1–630. ISBN 978-966-416-118-0. [Hryb, Y. V., V. V. Sondak (ed.). 2007. *Restorative Ichthyoeology: Textbook* / Hryb, Y. V., V. V. Sondak, N. I. Honcharenko, T. M. Kunchyk, R. O. Novitskyi, A. Ya. Shcherbukha, O. V. Volkoshevets, D. Y. Voityshyna. National University of Water and Environmental Engineering, Institute of Hydrobiology NAS of Ukraine. Volynski Oberehy, Rivne, 2007. 1–630. (In Ukrainian) ISBN 978-966-416-118-0.]
- Жукинський, В. Н., Л. И. Вятчанина, А. Я. Щербуха. 1995. Формализованная характеристика ихтиофауны Украины для оценки ее состава и состояния популяции. *Гидробиологический журнал*, **31** (4): 17–41. [Zhukinskii, V. N., L. I. Viatchanina, A. Ya. Shcherbukha. 1995. Formalised characteristics of the fish fauna of Ukraine for estimating the composition and population state. *Hydrobiological Journal*, **31** (4): 17–41. (In Russian)]
- Загороднюк, І. 2004. *Наземні хребетні України та їх охоронні категорії (довідник)*. Ліра, Ужгород, 1–48. ISBN 966-8266-09-9. [Zagorodniuk, I. 2004. *Terrestrial Vertebrates of Ukraine and Their Protected Categories (reference book)*. Lira Press, Uzhgorod, 1–48. ISBN 966-8266-09-9. (In Ukrainian)]
- Закалюшний, В. М. 2017. *Полтавці — відомі зоологи*. Астрія, Полтава, 1–129. [Zakaliuzhny, V. M. 2017. *Poltava Residents as Well-Known Zoologists*. Astraia Press, Poltava, 1–129. (In Ukrainian)]
- Куркин, Б. М., А. Я. Щербуха. 1977. *Любительское рыболовство*. Издательство «Урожай», Киев, 1–238. [Kurkin, B. M., A. Ya. Shcherbukha. 1977. *Amateur Fishing*. Publishing House “Urozhai”, Kyiv, 1–238. (In Russian)]
- Куркин, Б. М., А. Я. Щербуха. 1985. *Любительское рыболовство*. 2-е издание, дополненное и переработанное. Киев: Издательство «Урожай», 1–280. [Kurkin, B. M., A. Ya. Shcherbukha. 1985. *Amateur Fishing*. 2nd Edition, Publishing House “Urozhai”, Kyiv, 1–280. (In Russian)]
- Кущоконь, Ю., Ю. Квач. 2012. Українські назви міног і риб фауни України для наукового вжитку. *Біологічні студії*, **6** (2): 199–220. [Kutsokon, Y., Y. Kvach. 2012. Ukrainian Names of Lampreys and Fishes of the Fauna of Ukraine. *Studia Biologica*, **6** (2): 199–220. (In Ukrainian)]
- Мазурмович, Б. М. 1972. *Розвиток зоології на Україні*. Вид-во Київського університету, Київ, 1–229. [Mazurmovych, B. M. 1972. *Development of Zoology in Ukraine*. Publishing house of Kyiv University, Kyiv, 1–229. (In Ukrainian)]
- Мовчан, Ю. В., Л. Г. Манило, А. И. Смирнов, А. Я. Щербуха. 2003. *Круглоротые и рыбы*. Зоомузей ННПМ НАН України. Киев, 1–241. (Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины). ISBN 966-02-2471-0. [Movchan, Yu. V., L. H. Manilo, A. I. Smirnov, A. Ya. Shcherbukha. 2003. *Lampreys and Fishes*. Zoological Museum NMNH, NAS of Ukraine. Kyiv, 1–241. (Catalogue of collections of Zoological Museum NMNH, NAS of Ukraine). (In Ukrainian)]

- Молоків-Журський, П. П. 1928. *Риби Кременчучини*. Кременчуцьке товариство краєзнавства, 1–80. [Molokiv-Zhurskii, P. P. 1928. *Fishes of Kremenchuk Region*. Kremenchuk Society of Local History, 1–80. (In Ukrainian)]
- Погребняк, С. Г., Е. М. Седишева, О. В. Корнюшин. 2008. *Двостулкові молюски (Mollusca: Bivalvia)*. Зоологічний музей ННПМ НАН України. Київ, 1–177. (Серія: Каталог колекцій Зоологічного музею ННПМ НАН України). [Pogrebnyak, S. G., E. N. Sedysheva, A. V. Korniushev. 2008. *The Bivalve Molluscs (Mollusca: Bivalvia)*. Zoological museum NMNH NAS of Ukraine, Kyiv, 1–177. (Series: Catalogue of collections of Zoological Museum NMNH, NAS of Ukraine). (In Ukrainian)]
- Сергієнко, М. І. 2014. Про дідуся, якого я не знав [Про П. П. Молокова-Журського (1894–1937)]. Бердянськ, 1–52. (Серія: «Сімейний альбом»). [Sergienko, M. I. 2014. About my grandfather, whom I did not know [about P. P. Molokov-Zhursky (1894–1937)]. Berdiansk, 1–52. (Series: “Family Album”). (In Ukrainian)]
- Словник... 2012. *Словник української біологічної термінології*. Укладачі: Д. М. Гродзинський, Л. О. Симоненко, М. П. Годована, [et al.]. КММ, Київ, 1–744. ISBN 978-966-1673-12-9 [Dictionary... 2012. *Dictionary of Ukrainian Biological Terminology*. Compilers: D. M. Hrodzynskiy, L. O. Symonenko, M. P. Hodovana, [et al.]. KMM, Kyiv, 1–744. (In Ukrainian)]
- Шевченко, П. Г., А. Я. Щербуха, Ю. В. Пилипенко, [et al.]. 2020. *Визначник риб континентальних вод і водотоків України*. Навчальний посібник. 1–736. ISBN 978-966-289-306-9. [Shevchenko, P. H., A. Ya. Shcherbukha, Yu. V. Pylypenko, [et al.]. 2020. *Key to Fishes of Continental Waters and Streams of Ukraine*. Textbook. 1–736. (In Ukrainian)]
- Щербуха, А. Я. 1981. *Риби наших водоем*. Радянська школа, Київ, 1–176. [Shcherbukha, A. Ya. 1981. *Fishes of Our Waters*. Radianska Shkola, Kyiv, 1–176. (In Ukrainian)]
- Щербуха, А. Я. 1982. *Окунеподобні (окуневидні, губаньовидні, драконовидні, собачковидні, піщанковидні, пірновидні, скумбрієвидні)*. Наукова думка, Київ, 1–384. (Серія: Фауна України; В 40 томах; Том 8: Риби, випуск 4). [Shcherbukha, A. Ya. 1982. *Perciformes (Percoidei, Labroidei, Trachinoidei, Blenniidei, Ammodytidae, Callionymidae, Scombroidei)*. Naukova dumka, Kyiv, 1–384. (Series: Fauna of Ukraine; Vol. 8: Pisces, Is. 4). (In Ukrainian)]
- Щербуха, А. Я. 1987. *Риби наших водоем*. Радянська школа, Київ, 1–156. [Shcherbukha, A. Ya. 1987. *Fishes of Our Waters*. Radianska Shkola, Kyiv, 1–156. (In Ukrainian)]
- Щербуха, А. Я., П. Г. Шевченко, Н. В. Коваль, И. Е. Дячук, В. Н. Колесников. 1995. Многолетние изменения и проблемы сохранения видового разнообразия рыб бассейна Днепра на примере Каховского водохранилища. *Вестник зоологии*, № 1: 22–32. [Shcherbukha, A. Ya., P. G. Shevchenko, N. V. Koval, I. E. Dyachuk, V. N. Kolesnikov. 1995. Long-term changes and protection problems of the fish species diversity in the Dnipro basin as exemplified by Kakhovka reservoir. *Vestnik zoologii*, № 1: 22–32. (In Russian)]
- Щербуха, А. Я. 2003. *Українська номенклатура іхтіофауни України*. За ред. Є. М. Писанця. Зоологічний музей ННПМ НАН України, Київ, 1–50. [Shcherbukha, A. Ya., 2003. *The Ukrainian Nomenclature of Fishes of Ukraine*. Ed. By Ye. M. Pysanets. Zoological Museum NMNH, NAS of Ukraine. Kyiv, 1–50. (In Ukrainian)]
- Щербуха, А. Я. 2004. Іхтіофауна України у ретроспективі та сучасні проблеми збереження її різноманіття. *Вестник зоологии*, № 38 (3): 3–18. [Shcherbukha, A. Ya. 2004. Fish fauna of Ukraine in retrospective and modern problems of its diversity conservation. *Vestnik zoologii*, № 38 (3): 3–18. (In Ukrainian)]
- Щербуха, А. Я. 2013. *Риби України: монографія*. Видавництво Раєвського, Київ, 1–256. (Серія визначників «Природа України»). ISBN 978-966-7016-43-2. [Shcherbukha, A. Ya. 2013. *Pisces of Ukraine: monograph*. Publishing House of Rayevsky, Kyiv, 1–256. (In Ukrainian)]
- Barabanova, V. V., A. Yu., Malyuk, L. G. Manilo, A. V. Martynov, A. V. Pankov, N. A. Petrenko, S. Yu. Taykova, E. M. Ulyura. 2020. A brief review on the history of formation and composition of scientific collections of the department of zoology of the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine. *Zbirnyk Prats Zoologichnogo Muzeiu*, 50 (In press).
- Shcherbukha, Anatoliy. Scholar Google. <https://bit.ly/3lwphjz>